

Павлушенко О. А.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського,
E-mail: lushen4619@gmail.com

ПРОТОКОНЦЕПТИ-МІФОЛОГЕМИ В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ

У статті проаналізовано специфіку вербальної експлікації в українському фольклорному дискурсі двох базових протоконцептів світоглядної платформи багатьох етнокультур – «древо життя» і «створення світу».

Ключові слова: *концепт культури, міфологема, протоконцепт, етноментальність, лінгвокультурологія.*

Мова як продукт творчої діяльності етноспільноти й автентичний пласт національної культури здавна викликає неабиякий інтерес у дослідників-лінгвістів. Наукові студії з лінгвокультурології збагачують уявлення про особливості ментальності, світоглядних традицій, духовної та матеріальної культури нації.

Науковим рзв'ідкам концептуальної картини світу та її експлікації в мовній картині світу, створеної колективним інтелектом етносу, присвятили свої праці В. фон Гумбольдт (дослідження мови як знаряддя і продукту мислительної діяльності людини, людства) [3], Е. Сепір (вивчення національної мови як пам'яті еволюції етнокультури й менталітету етносу) [10], О. Потебня (аналіз процесу пізнання людиною світу через оволодіння мовою як скарбницею колективного життєвого досвіду багатьох поколінь однієї етнічної спільноти) [6], І. Ризький (виявлення своєрідностей мов і «бачень світу» генетично споріднених і неспоріднених народів) [8].

Актуальні проблеми когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології продовжують розробляти і східнослов'янські мовознавці (В. Іващенко, О. Єфименко, В. Жайворонок, І. Школенко, Т. Радзівська, Л. Лисенко, В. Кононенко, Ю. Степанов, В. Телія, Д. Колесник, А. Вежбицька, С. Воркачов, А. Аргуткіна, В. Колесов, А. Бабушкін, В. Карасик, І. Стернін, З. Попова, Г. Слишкін, І. Голубовська, О. Григор'єва, С. Проскурін, О. Селіванова та ін.). В епіцентрі уваги дослідників мови залишаються особливості мовних картин світу, створених окремими етноспільнотами, міжнаціональні спільноти чи відмінності у баченні світу та їхні експлікації в мові (мовах).

Метою нашої публікації є виклад результатів дослідження вербалізації концептів-міфологем «древо життя» і «створення світу» у фольклорній спадщині українського народу.

Концепти-міфологеми вперше виділив і дав їм визначення О. Бабушкін у монографії «Типи концептів у лексико-фразеологічній семантиці мови». Дослідник кваліфікував аналізовані концепти як «мисленнєві картинки», які сформувалися й існують у колективній уяві носіїв мови з набором певних типізованих ознак зовнішності та характерів. Це образи міфічних рослин, персонажів, дійств [1].

Матеріалом для дослідження нам слугували тексти фольклорних творів, зібрані М. Москаленком у книзі «Золотослов» [4]. Фольклор є тим сегментом національної мови, який якнайповніше вбирає в себе й зберігає вербальні релікти багатовікової пізнавальної діяльності народу – його творця. Український фольклор у своїх найархаїчніших шарах утримує міфологічні уявлення часів спільної індоєвропейської прабатьківщини наших пращурів, а також епохи виокремлення праслов'ян з індоєвропейського масиву та їхньої консолідації.

Залучення до лінгвокультурологічного аналізу найдавніших фольклорних матеріалів уможливили виділення архетипових концептів, що лягли в основу духовних і культурних традицій української нації.

До набору базових елементів світоглядної платформи прадавніх слов'ян належать концепти «древо життя» і «створення світу».

Концепт «дерево життя», за класифікацією Ж. Дельоза й Ф. Гваттарі, можна віднести до первинних, оскільки він сформувався, переважно, на ґрунті суб'єктивних, донаукових уявлень прадавніх людей про структуру світу, та консистентних, бо має чіткі контури зображення (вишивки на тканині, різьблення на предметах побуту, зображення на великодніх писанках тощо) [9].

За теорією С. Воркачова, аналізований елемент ментального простору можна кваліфікувати як протоконцепт, тобто «універсальний концепт», «ноем», що виступає своєрідним еталоном у міжнародній і ширше – вселюдській свідомості [2, с. 33].

Дерево життя, або *світове дерево*, – це плід донаукового, міфічного мислення, який експлікує уявлювану нашими далекими пращурами модель світу, що має вертикальну структуру – три площини: небо (крона), земля (стовбур), підземне царство (коріння). В українському фольклорі *дерево життя* зазвичай виступають явір або дуб. Це дерево, як розповідають народнопісенні твори, стоїть серед моря, на ньому сидять птахи (голуби чи соловейки), які і здійснюють акт світотворення. Утілення саме в образах птахів космогонічної ідеї засвідчує прадавні, дохристиянські, корені аналізованого концепту-міфологеми:

*Коли не було з нащада світа,
Тогди не було неба, ні землі,
А но лем було синєє море,
А серед моря зелений явір.*

*Як ще не було початку світа,
То ще не було неба, ні землі,
А лишень було широке море,
А на тім морі явір зелений.*

(Народ. пісня)

Міфопоетичний концепт «дерево життя» відомий не тільки усім слов'янським народам, він, як стверджують дослідники-фольклористи, «навіть не індоєвропейський, а універсальний, протягом тривалого часу визначав модель світу в руслі багатьох культурних традицій всіх материків світу, від епохи бронзи. Цей образ – головна, а в деяких національних традиціях навіть єдина тема мистецтва до початку буддійського та християнського етапів його розвитку» [4, с. 10].

Українська фольклорна скарбниця зберегла досить чіткі уявлення про *дерево життя* як модель світобудови. Так, епітети *зелененький*, *сирий* підкреслюють присутність у цій міфічній рослині біологічного життя. Як ознака того, що *дерево життя* – вісь, за допомогою якої здійснюється поєднання Всесвіту й людини, є заселення трьох його ярусів різними істотами: верхів'я – птахами (сокіл, соловейко, птахи міфічного характеру), стовбур – бджолами, коріння – зміями, бобрами, іншими тваринами.

Співвіднесення *дерева життя* з космогонічною ідеєю підтримується обов'язковою для досліджених нами фольклорних творів розповіддю про сам процес створення світу:

Колись то було з початку світа, Втоді не було неба ні землі, Неба ні землі, нім синє море, А серед моря та два дубочки. Сіли – впали два голубойци, Два голубойци на два дубочки. Почали собі раду радити, Раду радити і туркотати: – Як ми маємо світ основати? Спустиме ми ся на дно до моря:

Винесеме си дрібного піску. Дрібного піску, синього каменя. Дрібний пісочок посіме ми, Синій камінець подунеме ми. З дрібного піску – чорна земля Студена водиця – зелена травиця: З синього каменя – синє небо, Синєє небо, світле сонейко, Світле сонейко, ясен місячок, Ясен місячок і всі зіздойки (Народ. пісня).

Концепт «створення світу», як гадають учені, остаточно сформувався у ментальному просторі прадавньої людини (тут у розумінні узагальненого суб'єкта процесу пізнання) і матеріалізувався вербально у IV–III тисячоліттях до н. е. Створення космосу з хаосу, становлення впорядкованого світу – тема багатьох стародавніх текстів, зокрема індоєвропейських [4, с. 12]. На паралелізм космогонічних астральних мотивів західноукраїнських колядок з тематично співзвучними гімнами давньоіндійської «Рігведи» звертав увагу М. Костомаров [5, с. 618–619]. Спільну концептуальну основу слов'янського, отже, й українського міфічного уявлення про створення світу з іранським міфологічним світоглядом віднайшли О. Потєбня, В. Топоров [7, с. 224; 11, с. 99; 12, с. 681].

Основну мету створення світу людей українці вбачають у забезпеченні умов для мирної праці, переважно хліборобської, яка множить добробут, сприяє розквіту людства на славу творця. Цей мотив переконливо звучить у багатьох народнопісенних творах:

Що ж нам було з світа початка? Боже ж наш. Не було нічого, ідна водонька. На той водоньці ідне деревенько. На тім деревоньку шовкове гніздо, А в тім гніздечку три голубоньки, – Не три голубоньки – три Ангелоньки. Юж ся впустили в глибоке море – В глибоке море, на самое дно, Винесли нам три пожитоньки: Перший пожиток – возимо жито, Возимо жито людям на хлібець; Другий пожиток – яру пшеничку, Яру пшеничку на проскіроньки До служби божей до церковоньки; Третій пожиток – зелену траву, Зелену траву для худобоньки (Народ. пісня).

Отже, паралелізм багатьох тем, образів, мотивів українського фольклору із праслов'янськими та індоєвропейськими першоелементами світобачення людини дозволяє з певністю стверджувати, що духовна та культурна основа українців увібрала в себе безкінечне і невичерпне ціле духовних устремлінь всього людства. Протоконцепти, властиві міфології більшості етносів, які населяють нашу планету, складають ментальну й духовну основу й української нації з найдавніших часів до сьогодення.

У наш час істотно змінилися уявлення про явища, оспівані найдавнішими фольклорними творами, але вони залишаються красномовним свідченням високої духовності художньо-філософського мислення наших пращурів. Концептуальна картина світу, створена етнічною свідомістю українців, ґрунтується на уявленнях про природне начало виникнення світу, про пріоритетність продуктивної і мирної праці, спрямованої на удосконалення й розвиток добробуту людства.

Пропонована студія є фрагментом комплексного дослідження, яке уможливить проникнення через міфічні вербальні образи у ментальну сферу далеких пращурів сучасних українців, щоб реконструювати (частково чи цілісно) концептуальну картину світу, створену їхньою колективною свідомістю. Такий лінгвокультурологічний аналіз допоможе виявити первісні мотиви, що лежать в основі сьогоденішніх світоглядних, моральних, культурно-побутових традицій українців, віднайти витоки душі нації, усвідомити всю її самотність.

Список використаної літератури

1. Бабушкин А. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А. Бабушкин. – Воронеж, 1996. – 104 с.
2. Воркачев С. Методологические основания лингвоконцептологии / С. Воркачев // Теоретическая и прикладная лингвистика. Аспекты метакоммуникативной деятельности: межвуз. сборник науч. трудов. – Воронеж, 2002. – Вып. 3 – С. 30–38.
3. Гумбольдт фон В. Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт. – М., 1985. – 450 с.
4. Золотослов. Поетичний космос Давньої Русі / упорядник М. Москаленко. – К., 1988. – 294 с.
5. Костомаров Н. И. Историческое значение южнорусского народного песенного творчества / Н. И. Костомаров // Собрание сочинений: в 21 т. – Кн. 8 – Т. 21. – К., 1905. – С. 427–1081.
6. Потебня А. Эстетика и поэтика / А. Потебня. – М., 1976. – 420 с.
7. Потебня А. Объяснение малорусских и сродных народных песен / А. Потебня // Колядки и щедровки. – Варшава, 1887. – Т. 1–2.
8. Рижский И. Введение в круг словесности / И. Рижский. – Х., 1806. – 256 с.
9. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. К. Постовалова и др. М.: Наука, 1988. – 216 с.
10. Сэпир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сэпир. – М.: Прогресс, 1993. – 650 с.
11. Топоров В. Н. К реконструкции мифа о мировом яйце. На материале русских сказок / В. Н. Топоров // Труды по знаковым системам. – Тарту, 1967. – Вып. 3. – С. 81–99.
12. Топоров В. Н. Пуруша / В. Н. Топоров // Мифы народов мира. Энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1982. – Т. 2 – С. 351.

Павлушенко О. А. Протоконцепты-мифологемы в украинском фольклоре.

Аннотация

В статье проанализировано специфику вербальной экспликации в украинском фольклорном дискурсе двух базовых протоконцептов мировоззренческой платформы многих этнокультур – «древо жизни» и «сотворения мира».

Ключевые слова: *концепт культуры, мифологема, протоконцепт, этноментальность, лингвокультурология.*

Pavlushenko O. A. The protoconcepts-mythologemes in Ukrainian folklore.

Summary

The article contains the research results of verbalization such mythologemes' concepts as the «tree of life» and the «world creation» in Ukrainian national folkloric heritage. These cultural concepts belong to the ancient Slavic world viewing. The «tree of life» and «world tree» are the result of pre-scientific mythological thinking that explicates the world model, which was imagined by our ancestors. Sycamore or oak is usually the tree of life in Ukrainian folklore. This tree, as folk-song compositions say, stands among sea and there are birds (pigeons or nightingales), which realize the act of world creation.

The correlation of concept «tree of life» with cosmogonic idea is supported by the story about world creation process, which is compulsory for our research. The main aim of world creation process for Ukrainians is a providing condition for the peaceful work, mostly for tilling one, which increases welfare and promotes mankind's well-being. This motive persuasively sounds a lot in folk-song compositions. The article also contains a big amount of material that illustrates analyzed cultural concepts.

The proposed article is a fragment of complex research, which makes penetration in mental space of Ukrainians ancestors enable with the help of mythological verbal images for the reconstruction conceptual world view, which was created by their collective conscious. Such linguoculturological analysis will help to reveal primeval motives, which are basic for modern Ukrainians ideological, moral, cultural and social traditions and to find beginning of national soul, to realize its originality.

Key words: *the cultural concept, mythologeme, protoconcept, ethnic mentality, linguoculturologic.*

УДК 811.161.1

Петриченко И. Б.,

кандидат филологических наук, доцент

кафедры перевода и лингвистической подготовки иностранцев

Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара

E-mail: petrichenki@ua.fm

ЯЗЫКОВАЯ НОРМА КАК ОБЪЕКТ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ НАБЛЮДЕНИЙ

В статье представлена проблема языковой нормы на перекрёстке двух важнейших направлений лингвистики – структурно-системного и функционального. Рассматриваются вопросы функционально-стилевой нормы и синтаксической нормы. Установлено, что вопросы структурной нормативности синтаксических конструкций связаны с нормативно-стилистическим аспектом данной проблемы.

Ключевые слова: *языковая норма, функционально-стилевая норма, синтаксическая норма, нормативная позиция, синтаксическая конструкция.*

Языковая норма на протяжении многих лет привлекает внимание исследователей и является актуальным аспектом и объектом лингвистических наблюдений таких учёных, как К. С. Горбачевич, Г. М. Грехнева, Г. А. Золотова, В. А. Ицкович, Г. Я. Солганик, Л. П. Столярова и другие. Не вызывает разногласий «диалектический подход к норме, признание её устойчивости и вместе с тем подвижности, исторической обусловленности, понимание нормы не как системы жёстких правил, а как свода знаний о языке, о соотношении литературного языка с некодифицированными и диалектными сферами, профессиональными и архаическими пластами, а в пределах литературного – о соотношении разговорной и книжной его разновидностей во всех функционально-стилистических их разветвлениях» [1, с. 145].

Целью данной статьи является представление понятийного содержания термина «норма» и его предметной отнесённости, а поставленной **задачей** – рассмотрение вопросов функционально-стилевой и синтаксической норм.

Проблема нормы оказалась на перекрёстке двух важнейших направлений лингвистики – структурно-системного и функционального. С одной стороны, существует и развивается возникшее в работах зарубежных структуралистов понимание нормы как коррелята системы. При этом понятие нормы входит в ряд общетеоретических понятий, обозначающих основные аспекты языковой